

Urška Stražišar
Ljubljana
Slovenija
urska.strazisar@siol.net

UDK 398.32:556.1](497.581 Dugi otok)
Prethodno priopćenje
Primitljeno: 18. lipnja 2010.
Prihvaćeno: 30. lipnja 2010.

Skriveni tragovi: Voda kao kulturna baština u mjestu Sali i Parku prirode Telaščica

»Mi imamo lokvu!!
Zdubenu u živcu – dunboku.
O vrha do dna ograjena o kamika.
Ka slika!!?
Skalina do dna na mod puža.
Ka izvanka zida gljedaš, pogled ti se pruža
na levut, tri kašuna i vrata,
ka su se zakljopivala zvanka.
Čudo vode ka je puna.
Ka je učinjena?
Ki zna??
Kronika je zapisala da je stara.
Inšoma, mi imamo lokvu:
lipu živu sliku, našu diku!«

(Ankica Piasevoli, 1995: 44)

Rad tematizira mogućnost predstavljanja vode kao nematerijalne kulturne baštine na području mjesta Sali i Parka prirode Telaščica.

Ključne riječi: voda, tradicijska kultura, vjerovanje, kulturna baština, Sali, Park prirode Telaščica

U radu će se predstaviti dva iskustva stečena u mjestu Sali te na širem području Parka prirode Telaščica na Dugom otoku. Prvo je vezano na smještanje ljudske zajednice u životni okoliš, a drugo na ljudsku individualnu i kolektivnu interakciju s vodom, koja se manifestira na različitim razinama. Na materijalnoj razini javlja se u postojećim (tradicionalnim) oblicima kulturne tehnologije vodoopskrbe, a na simboličkoj u tradicijskim elementima koji su ulazili u saljsku »kulturu vode«.

Svoje mjesto u radu nalaze i koncept okoliša i koncept prostora koji se u analizi pokazuju kao proizvod interakcija između ljudskih i fizičkih činitelja, a ne samo kao jednostavna materijalna pozadina ili niz nepromjenljivih pritisaka (Horden i Purcell,

2000). Zajednica nije zatvoren sustav, već je njezin odnos sa širim sustavom kompleksan i dijalektičan. Takvo shvaćanje, kao što ćemo vidjeti, još nije došlo do izražaja u institucionalnom djelovanju Parka prirode Telašćica, već je još uvijek na snazi dualistička paradigma odvojenog pristupa pitanjima prirode i kulture. Prethodna istraživačka aktivnost¹ temelji se na specifičnome antropološkom načelu, prema kojem su prirodne (ekološke) i društvene (kulturne) činjenice neodvojive te ih kao takve treba i analizirati (Guille-Escuret, 1998). To znači da ćemo podrobnije razmotriti višeslojnost odnosa između čovjeka i njegova okoliša te ispitati društvenu narav vode, pri čemu njezino fizičko pretakanje kroz materijalne krajolike prelazi u simboličko pretakanje kroz mnoštvo »kulturnih krajolika«, koje ćemo prikazati te istodobno razmotriti u okvirima suvremenoga »baštinskog« diskursa.

Voda u »društvenoj preobuci«

U jadranskoj otočnoj regiji voda i pristup vodi pokazuju se kao jednodimenzionalan problem koji su u znanosti obično rješavale (hidro)geologija, biologija (ekologija) i (hidro)geografija,² dok su hrvatski etnološki/antropološki koraci u tom području još nesigurni. Međutim, voda si već probija put u društvene znanosti i humanistiku. U mediteranskoj je povijesti gospodarenje vodom konstantna tema i područje gdje dolazi do izražaja ljudska vještina i snalažljivost, a daje se i uvid u društveni utjecaj vodno-tehnoloških inovacija (Horden i Purcell, 2000). O razvoju tehnologije opskrbljivanja vodom i istodobnoj analizi njezinih raznolikih upotreba u suvremenoj Engleskoj, kroz koju razotkriva mnogovrsna značenja vode, piše i Strang (2004). Njezino se središnje pitanje usmjerava na privatizaciju izvora vode, koja je postala moguća kad su se ljudi otuđili od vode i postali njezini kupci.

Voda se kroz ljudsku djelatnost artikulira kao kulturni artefakt, a ponekad kao roba. Iza toga krije se Marx (1961), prema kojemu je, poimanjem robe i robnog fetišizma kao uporabnog koncepta pri analizi vode (Page, 2005), moguće vodu kroz tehnološku obradu vidjeti kao proizvod ljudskog rada. Čovjek svojom djelatnošću mijenja oblike prirodne tvari na način koji mu je koristan; vodu mijenja u artefakt, a razmjenom na trgu u robu (kao nositelja vrijednosti) koja svojim svojstvima podmiruje ljudske potrebe. U razmjeni, radni produkti robe postaju čulno nadčulne ili društvene stvari, odnosno u njima se zrcale društveni odnosi (Marx, 1961; vidi i: Bakker, 2005). Izvori vode eksplicitno postaju društveno-prirodni fenomen koji više ne figurira *per se*, nego kao socio-kulturološki artefakt i simboličko sredstvo koje uzajamno povezuje okolinu, ljude, njihove ideje i prakse, a njegovi su aspekti ovisni o regionalnom i mikro-lokalnom okolišu i kulturnim/socijalnim/historijskim procesima.

¹ Terensko istraživanje na Dugom otoku obavljeno je u okviru poslijediplomskog studija etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Sinteza prikupljene građe bit će obuhvaćena u doktorskom radu *Narava in kultura v vodnih krajinah: družbene rabe vode na Dugem otoku*.

² Primjerice, Trninić, Dušan, ur. 1998. *Okrugli stol Voda na hrvatskim otocima*. Zagreb: Hrvatsko hidrološko društvo.

Drugim riječima, voda je dematerijalizirana, što najviše dolazi do izražaja u sakralnom obrednom životu. (Univerzalno) religijsko simbolično značenje vode može se reducirati na tri dominantne teme: voda kao izvor života, sredstvo očišćenja (purifikacije) i središte regeneracije. Vodi se pripisuje i kozmička moć. Javlja se u pričama o prapočelu, figurira kao eliksir besmrtnosti (Beekman i Costin, 2000) te ima mitsko značenje koje, na primjer, Mencej razotkriva u pogrebnim običajima kod Slavena. U njima se pokazuju »ostaci nekog starijeg vjerovanja odnosno mitske predodžbe o putovanju duša nakon smrti na drugi svijet preko vode – granice« (Mencej, 1995: 235). Voda je, dakle, onaj element, medij, kraj kamo duša odlazi poslije smrti, koji također predstavlja vezu te istodobno i granicu između ovoga i onoga svijeta (Mencej, 1995).

Ako povirimo u prošlost kroz arheološki dalekozor, voda i u prapovijesti pripovijeda vlastite priče. U gospodarskom smislu odigrala je veliku ulogu u razvoju drevnih zajednica, osobito pri naseljavanju. Značila je i prirodnu komunikaciju i prirodne granice između pojedinih etnokulturnih entiteta te figurirala kao mehanizam koji regulira odnose između društvenih zajednica i prirodne sredine (Marijanović, 2003). Dok je u ruralnim sredinama voda preduvjet za razvoj određenoga gospodarskog načina života i općenito opstanka, u urbanim zajednicama gdje je, primjerice, vezana uz diskurse o moralnosti i simboličkoj moći očišćenja, može se pokazati moćnim pokretačem društvenih promjena (Rawson, 2004) ili pak kao element koji razdvaja i uzrokuje konfrontacije. Tako je, recimo, u meksičkoj prijestolnici »vodni konflikt« (borba za jednakopravan pristup pitkoj vodi) samo dio šire borbe za građanska prava i uvjete koji omogućuju ljudski život i daju mu značenje (Castro, 2006).

Povijest vode kao pokretačke društvene snaga prikazuje se kroz muzejske prezentacije i naracije te se javlja kao element privlačnih izložbi. Na primjer, Muzej vode (*Museu da água*) u Lisabonu, otvoren još 1987. godine, obuhvaća glavna obilježja urbane vodoopskrbe *in situ*: akvedukt iz 18. stoljeća, dva javna mjesna spremnika i parnu crpnu stanicu iz 19. stoljeća gdje se nalaze i izložbene dvorane. Malo bliže, u Zagrebu, za stručnu kao i radoznalu laičku javnost godine 2005. u Etnografskom je muzeju bila postavljena izložba *Voda: plavo zlato*³ u čijem vodiču možemo pročitati: »Ovom se izložbom žele prikazati brojna značenja koje voda ima u ljudskom životu. Svijet vode posjetiteljima je predstavljen kroz sedam cjelina: Voda je život, Voda i krajolik, Iskorištavanje vode, Voda i svakodnevnica, Voda i pravo, Voda i duhovnost, Voda i razonoda« (Brenko i Randić, 2005).

Antropološke i etnološke studije vode u folkloru, u primjenama i običajima zajednica, u legendama, u magijsko-religijskim ritualima, u pučkoj medicini, u kulturnoj tehnologiji navodnjavanja i kultiviranja, u društveno-spolno određenim praksama i dr., donose uvid u materijalnu stvarnost i razotkrivaju proizvode duhovne kulture koje je obilježila. Pokušaji vrednovanja tih spoznaja i njihovo uključivanje u promišljanje o kulturnoj baštini već su prisutni (vidi: Mitrović, 2004), a ovaj će rad biti jedan od njih.

³ Izložba je rezultat suradnje Fränkische-Schweiz muzeja iz Pottensteina u Njemačkoj i zagrebačkog Etnografskog muzeja, a autorice vodiča kroz izložbu su Aida Brenko i Mirjana Randić. Osim u Zagrebu, izložba je bila postavljena i u Pazinu.

Promišljanje vode kroz baštinski diskurs

Vodu, koju u osjetilnom iskustvu još uvijek najčešće percipiramo kao prirodni element, na ovome ćemo mjestu pokušati promotriti u svjetlu koncepta kulturne baštine što će dati opipljivu podršku njezinoj, gore isticanoj, društvenoj naravi. Danas se na svakome koraku susrećemo s baštinom – u rutinskim i banalnim oblicima svakidašnjeg života, u stručnim nastojanjima i znanstvenim promišljanjima; u poznome 20. stoljeću svjedočili smo procvatu baštinskog diskursa, u kojem ključnu konstrukcijsku ulogu ima prošlost. Naše je doba obilježeno potrebom očuvanja ostataka prošlosti koja se temelji na pretpostavci »da je prošlost bila drukčija od sadašnjosti, da su ti ostaci nužno potrebni za naš identitet te da su dobro, koje je rijetko i iščezava.« (Jezernik, 2005: 13). Poštuju se kao reference na idealnu prošlost, budući da čuvaju sjećanja na tipične ili karakteristične osobitosti prošlih razdoblja i daju nam osjećaj kontinuiteta (Lowenthal, prema: Jezernik 2005).

Nakon Drugoga svjetskog rata pokazala se potreba zaštite sjećanja na prošlost (spomenika, ambijenata, ljudskog znanja, prirode i dr.) od »ubilačkih vojnih strojeva suvremene civilizacije« (Muršič, 2005a: 7), a u zadnjoj su se četvrtini prošlog stoljeća pak razmahali različiti baštinski procesi: »različiti načini, oblici, procesi invencije baština, zamišljanja te zadobivanja na važnosti novih baštinskih objekata, oblikovanja i prodiranja baštinskih vrijednosti i naziranja, prodora baštinskog mišljenja ...« (Baskar, 2005: 42). Pretpostavka je da je to posljedica zalaska industrijskog društva; »baštinjenje« djeluje kao zamjena za industrijsko društvo jer ljudi žele nešto trajno u potrošačkom društvu (Lowenthal, prema: Jezernik, 2005), odnosno trošeci mnoštvo prolaznih dobara, traže trajnu izvornost, istinitost (Muršič, 2005b). Baština stoga vrijedi kao suprotnost prolaznosti i smisao je čuvanja baštine u prkošenju prolaznosti svega (Jezernik, 2005). Urry (1996) nam, isto tako, razotkriva nekoliko uobičajenih razloga zbog kojih se danas toliko bavimo baštinom: gubitak povjerenja u budućnost, koja je narušena od »odmah bivajućeg vremena« i neočekivanih rizika; uvjerenje da je suvremeni društveni život duboko razočaravajući i da zlatno doba pripada prošlosti; rastuća estetska senzibilnost do obilježja ili patine starosti; privlačna prezentacija prošlosti koja se pokazuje kao baština i prikladna je za vizualnu potrošnju.

Kasnije se briga za očuvanje relikta prošlosti »izopačila u ideologiju nedodirljivosti koja prati fetišizaciju odabranih predaja« (Hudales i Muršič, 2005: 9); tako Muršič upozorava na klopke koje donosi fetišizacija baštine kao svetinje, jer je »upravo uništavamo odvajajući je sasvim od suvremenog života« (Muršič, 2005b). Dakle, u negativnom smislu »riječ je postala sinonimom za manipulaciju i eksploataciju prošlosti u komercijalne svrhe« (Jezernik, 2005: 11-12). Nelagodu unutar govora o baštini djelomično uklanja empirijski terenski rad i produbljeno znanje o načinima života ljudskih zajednica, opremljeno znanstvenom refleksijom, te djelatnost stručnjaka na dotičnom području koji uviđaju potrebu »za jedinstvenim, cjelovitim i multidisciplinarnim pristupom ... budući da baština postaje sve važniji zaštitni znak lokalnih i zamišljenih zajednica ... i potreba za simboličkom i materijalnom prepoznatljivosti specifičnosti pojedinih zajednica sve je aktualnija« (Hudales i Muršič, 2005: 8-9). Ustanovljeno se nadovezuje

na činjenicu da svaka od njih »ima pravo na smještaj u vlastiti povijesni, društveni i kulturni okoliš« (Delak Koželj, 2005: 20); pri tome se baština pokazuje kao »povezujući element na razini lokalnih zajednica i regija« (Delak Koželj 2005: 20).

Povijest termina kulturna baština počela je s UNESCO-vom konvencijom iz 1972.⁴ godine, a na svome je razvojnem putu postupno inkorporirao raznolika značenja. Na njegovu širinu i dalekosežnost njegovih sadržaja naročito upućuju UNESCO-va deklaracija o kulturnoj raznovrsnosti i konvencija o nematerijalnoj kulturnoj baštini.⁵ Koncept kulturne baštine u struci je već svestrano promatran i primijenjen na svim razinama prepoznavanja i očuvanja »kulturnog svijeta«, ali i diskursi o duhovnoj baštini u Hrvatskoj dobivaju na značenju.⁶ Značajnu ulogu dobit će i u ovom radu.

Pojam nematerijalna kulturna baština u UNESCO-voj definiciji obuhvaća: »prakse, predstave, izrazi [!], znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore [!] koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz generacije u generaciju, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao reakciju na svoje okruženje, svoje uzajamno djelovanje s prirodom i svojom poviješću. Ona im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.« (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3639>).

UNESCO-va konvencija također izričito nabraja domene gdje se može manifestirati nematerijalna kulturna baština: u usmenim predajama i izražajima, zajedno s jezikom kao njezinim pokretačem; u izvedbenim umjetnostima; u društvenim praksama, ritualima i prazničnim događajima; u znanjima i praksama vezanim uz prirodu i svemir; u tradicijskim obrtima i vještinama (<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00052>), te ima odjeka u hrvatskom zakonodavstvu⁷ u kojem su kulturna dobra razvrstana u nepokretna, pokretna i nematerijalna dobra (<http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html>).

Kako se kroz ove suhoparne administrativne definicije pretače naše tekuće dobro? Nematerijalna kulturna baština »urasla je u životne prakse; najčešće se prepliće s cjelokupnim habitusom: sa spletom dirigitiranih improvizacija, sa strukturirajućim strukturama koje su ujedno strukturirane strukture, s poljima praksa ... Nastupa, ukratko, kao niz praktičkih znanja, s kojima pojedinci i pojedinke iskorištavaju raspoložive izvore preživljavanja, koji također omogućuju prilagođivanje na nepredvidljive promjene. Na taj način shvaćene prakse tiču se kreativnosti i kontinuiteta« (Muršič, 2005b: 31).

⁴ *Convention concerning the protection of the world cultural and national heritage* (1972). Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, koja kulturnu baštinu određuje kao spomenik, skupinu zgrada ili mjesto povijesnog, estetskog, arheološkog, znanstvenog, etnološkog ili antropološkog značenja.

⁵ *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage* (2003). Konvencija za zaštitu nematerijalne kulturne baštine, koju je Hrvatska ratificirala već 2005. godine.

⁶ Godine 2009. Hrvatska je upisala čak sedam svojih nematerijalnih kulturnih dobara na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine svijeta (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5220>).

⁷ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Prakse su »mjesto dijalektike *opus operatum* i *modus operandi*«. Pritom se istraživački interes, kako kaže Bourdieu (2002: 90), vraća »objektiviranim i utjelovljenim proizvodima povijesne prakse, struktura i habitusa«. Habitus, jedan od središnjih koncepata Bourdieujeve misli, jest »uređujuće načelo koje porađa i organizira prakse« (Bourdieu, 2002: 90) i koji je potrebno tražiti u »sadržanim ishodištima ili, točnije, u shemi tijela« (Bourdieu, 2002: 20).

Voda je opipljiva, materijalna tvar, dok su znanja, stavovi, ponašanja, koncipiranja, prakse upravljanja i simbolička značenja koja ona implicira nematerijalne naravi. Tehnike proizvodnje artefakata (npr. tehnološka kultura vodoopskrbe) mogu se zapisati, ali sam čin stvaranja nema fizički oblik, već je utjelovljen u vještinama ili tehnikama onih koji ih čine. Stoga »bavljenje nematerijalnom baštinom [mora biti] *usmjereno na kontekst* ... jer više promiče postupke nego li proizvode« (Papuga, 2005: 57).

Dakle, detaljnije razmotreno, vodu i sve njezine materijalne te simboličke aspekte možemo u našem slučaju interpretirati kroz konstitutivne elemente nematerijalne kulturne baštine, primjerice:

- kroz usmenu predaju;
- kroz društvene prakse, rituale i blagdanske događaje (kao običajne aktivnosti koje grade život u zajednici, obilježavaju promjenu godišnjih doba ili događaje u poljoprivrednom kalendaru; pojavljuju se kao sezonske ceremonije ili pak kao prakse vezane specifično na društveni spol, uključujući i različita izražavanja (procesije);
- kroz određena znanja i prakse, vezane uz prirodu i svemir, što uključuju znanje (*know-how*), vještine, prakse i prezentacije, koje je razvila zajednica u interakciji s prirodnim okolišem, uključujući tradicijsku ekološku mudrost, domaćinsko znanje, rituale, religiozna vjerovanja, kultove te prakse povezane s prirodom;
- kroz tradicijske obrte i vještine različitih oblika, s naglaskom na vještinama i znanju, a ne toliko na samim obrtničkim proizvodima.

U nastavku, promotrit će se kako se spomenuti korpus znanja i aktivnosti odražava u određenoj vremenskoj i prostornoj dimenziji, tj. upisuje u kulturne krajolike – materijalne i simboličke vodne krajolike mjesta Sali i dotičnog Parka.

Potencijalne prezentacije baštine u Parku prirode Telašćica

Telašćica je status zaštićenog područja dobila još 1972. godine kao rezervat prirodnog predjela, a parkom prirode⁸ proglašena je 1988. Na području Telašćice,⁹ nazvane po

⁸ Granice parka određuje Zakon o proglašenju PP Telašćica, NN 14/88. Godine 1980. područje Parka prirode Telašćica postalo je sastavni dio Nacionalnog parka Kornati s administrativno-upravnim sjedištem u Murteru. Međutim, Salima je 1988. vraćena administrativna uprava telaškog područja u okviru Parka prirode.

⁹ »Sali i Telašćica su jedna cjelina, da se ne mogu razdvojiti, dapače u dubokoj je prošlosti u Telašćici (10. stoljeće, nap. a.) bilo 5/6 Sali, a tek 1/6 kod crkve Sv. Marije.« (Filipi, 1981: 21)

najvećoj uvali unutar zaljeva, oduvijek su bili najamni ili vlastiti posjedi Saljana. Na prve naseobine na tom području nailazimo još u paleolitiku, a prvi su se njezini stanovnici bavili veoma pogodnim sitnim ribolovom uz obalu i postupno razvijali i jačali poljoprivredni (vitikultura, maslinarstvo, povrtlarstvo, voćarstvo) i stočarski način života. O njihovoj prisutnosti na tom prostoru svjedoči nekoliko ostataka materijalne kulture koja je u institucionalnoj retorici Parka označena kulturnom baštinom. S obzirom na činjenicu da je danas skoro čitavo područje u privatnom vlasništvu stanovnika, treba napomenuti da se sve do prve trećine 20. stoljeća održao venecijanski gospodarski poredak u obliku kolonatskih odnosa: vlasnici zemlje (Crkva, zadarski plemići i pojedinačne imućnije saljske obitelji) i koloni (kmetovi, obrađivači, većina saljskog stanovništva) međusobno su sklapali privatno-pravne odnose (Peričić, 1993; Stulli, 1992). To znači da je saljski puk uvijek bio na ovaj ili onaj način u uzajamnoj komunikaciji s Telašćicom, živio i disao s njom, a ne uz nju što danas zapravo implicira umjetno napravljena granica Parka prirode. Važeći zakonski propisi područje Parka domaćem su puku učinili stranim entitetom, konstrukcijom koja naizgled živi odvojen život (u mislima i na brizi upravitelja, prirodoslovnih stručnjaka te nadzorne službe) i kojom vladaju tehničko-stručni diskursi i konzervatorski imperativi čuvanja okoliša.

Ljudska prisutnost definirala je i obilježila dotični prostor, izgradila ga i (re)producirala kroz različite lokalne poljoprivredne i pastirsko/stočarske prakse koje možemo smatrati kulturno-tehnološkom uporabom krajolika u snažnom odnosu s rijetko raspoloživim izvorima vode. Oni su na sušnoj zemlji Telašćice rezultat ljudskih nastojanja, napravljeni su i održani na poticaj čovjeka, a omogućili su održanje i razvoj saljske gospodarske sredine. Park nam se zato razotkriva kao »upisani prostor« koji se temelji na odnosu između ljudi i okoliša, pri čemu svoju prisutnost na trajan način upisuju u svoj okoliš i pripisuju mu značenje (Low i Zúñiga, 2003). Saljani su, dakle, formirali odnos (ispunjen značenjem, proces koji još traje) s lokacijama koje su zauzimali i transformirali ih u prostor koji nosi sjećanja što impliciraju ljude i događaje (Low i Zúñiga, 2003). Saljski putovi života i održanja vodili su kroz polja i pašnjake Telašćice, koja je danas odraz djelovanja nekadašnjih i sadašnjih stanovnika u fizičkome kulturnom krajoliku. Međutim, ti putovi skrivaju nevidljivu esenciju koja je bitni tvorac snažne i emocionalne veze između Sali i njegove poljoprivredne »infrastrukture«. Ta je esencija voda, voda kao supstancija jednoga kraja, za koju smo već ustanovili da je posrednik između materijalne i idejne stvarnosti žitelja.

Što se tiče znanstvenih analiza prirodnih okolina i zaštićenih okoliša (nacionalni parkovi, parkovi prirode, rezervati), koji su uvijek (bili) obilježeni ljudskom prisutnošću, i njihovih odjeka u institucionalnoj primijenjenoj djelatnosti, ukazala se potreba za interdisciplinarnim pristupom kojem u korist govore kritike raskola među prirodoslovnim i humanističkim/društvenim znanostima. Naime, odvojeno istraživanje veza među biološkim i društvenim odnosima, istraživačima i stručnjacima prikriva potencijalne interakcije između obje cjeline (Guille-Escuret, 1988); dualistička pak metoda koja konceptualno opredmećuje ove dvije odvojene kategorije, prirodu i kulturu, ne može uspješno analizirati njihov međusobni odnos te predstavlja prepreku integrativnoj analizi (Strang, 2004). Da su znanstveni i stručni diskursi u kojima

dominira dualistička paradigma odvojenosti još uvijek prisutni, očituje se u rijetkoj spremnosti na suradnju stručnjaka iz različitih teorijskih pozadina. Primjer je za to upravo Park prirode Telašćica koji, kao državni »čuvar« prirodne i kulturne baštine, uz nekoliko prirodoslovnih stručnjaka, uopće ne surađuje s humanističkom stručnom zajednicom što potvrđuju provedeni i aktualni istraživački projekti.¹⁰

Ako su prirodne činjenice neodvojive od svih kulturno-društvenih ljudskih opsežnosti, onda su mjesto Sali i teritorij Parka neodvojiva cjelina – u vlastitoj percepciji samih Saljana i u opredmećenjima (budućih) znanstvenih i stručnih nastojanja.

Park prirode Telašćica je u općim, administrativno-upravnim, okvirima zadužen za čuvanje prirodnog (premda od čovjeka izmijenjenog) okoliša te takozvane kulturne baštine toga prostora. Ta je baština iskonstruirana (i prezentirana) kroz materijalno-kulturni pogled koji obuhvaća nepokretnu¹¹ (stambenu) baštinu *in situ* koja šutke svjedoči o prošlim vremenima. Međutim, izostanak socijalno-povijesne refleksije i interpretacije prošlosti kroz povijest artefakata donosi poteškoće jer djelomično skriva društvene odnose te borbe koji su prouzročili tu prošlost. Ona je tako shvaćena kroz mješovite vidove i stereotipe, koji tu prošlost pretvaraju u jednostavne pripovijesti i spektakle, te kod običnih ljudi (i ponekad struke) oblikuje uvjerenje da je sama povijest postala baština, sigurna, zaštićena i, prije svega, sterilna (Urry, 1996). Ipak, svrha ovoga rada nije rasprava o postojećem i institucionaliziranom baštinskom korpusu, nego pokušaj promišljanja intimnog odnosa saljskoga puka s vodom, o čemu se pripovijedaju slikovite priče svakidašnjice dotične zajednice koje bi se mogle uspostaviti kao nematerijalna kulturna baština mjesta Sali i Parka prirode Telašćica.

U saljskoj »kulturi vode« razotkriva se raznolik inventar praksa opskrbljivanja vodom zbog prevladavajućih hidrogeomorfoloških i klimatoloških obilježja na području Sali i, šire, Parka prirode Telašćica, tj. činjenice da nema ni značajnih prirodnih izvora, niti otvorenih vodotoka, dok su ljetne oborine veoma oskudne.¹² Prirodne količine pitke vode uvijek su bile skromne; stanovnici su morali biti snalažljivi i brižno upravljati vodom, što se uočava i danas. Javni sustav vodoopskrbe u prošlosti uglavnom se temeljio na umjetno napravljenim lokvama, uključujući dvije seoske cisterne koje su se počele koristiti na prijelazu 20. stoljeća. U svakome polju¹³ u Telašćici po jedna je lokva bila namijenjena zalijevanju uroda, napajanju stoke i, tijekom sušnih godina, za piće te potrebe kućanstva kada bi za to namijenjena obzidana lokva u saljskom polju (blizu naselja) presušila. Iako je to danas stvar »tradicije« i »prošlih vremena«, još su prisutna sjećanja na način života koji je takva vodna infrastruktura uvjetovala. Ako na tome mjestu izbjegnemo nostalgiju i romantiku, onda možemo upravo tu infrastrukturu »pročitati« kroz naočale baštinskih diskursa. Tehnološka kultura vodoopskrbe,

¹⁰ <http://www.telascica.hr/upravljanje-projekti.php>

¹¹ Arheološki nalazi: liburnski grobni humci, grob, vapnenice i kamenolomi i rimska *vila rustica* (<http://www.telascica.hr/arheoloski-nalazi.php>). Sakralni objekti: Crkva sv. Ante, ostaci Crkve sv. Ivana i sv. Viktora (<http://www.telascica.hr/sakralni-objekti.php>). Spomen-ploča koja obilježava najstariji spomen ribarstva u Hrvata (<http://www.telascica.hr/ribarstvo.php>).

¹² U Salima godišnje prosječno padne oko 791 mm oborina (Patarčić, 2003).

¹³ Dolac, Dugopolje, Stivanje polje, Kruševo polje, Čuh polje i dr.

rezultat potican osnovnom potrebom tijela za vodom i materijalizacija ljudske snalažljivosti, stvaralaštva i pogotovo znanja, najopipljivija je manifestacija nematerijalne kulturne baštine koja uključuje: »znanje o korištenju vode u svakodnevnom životu i o oblicima privrednog nastojanja, oblike poznavanja materijala i općih tehničkih znanja o izgradnji i upotrebi određenih vodnih objekata i uređaja« (Hazler, 2005a: 156, 157).

Lokve u poljima Telaščice bile su napravljene na za to pogodnome mjestu: osnovni nepropusni vododržni sloj prekrivao se ilovačom ili *črmaljem* ("crvena zemlja koja se miješala s tucanom 'vrstom' – staklastim kamenom ili babjom solju") (Oštrić, 1997: 340) kako bi se napravilo dno lokve. Budući da nisu primarno bile namijenjene za piće, nego za natapanje poljoprivrednih površina i napajanje stoke, nisu bile obzidane kamenjem kao, primjerice, lokva u saljskom polju (Slika 1) koja se nalazi tik uz naselje. Ta je lokva prava saljska »starina«, mada se ne zna od kada datira,¹⁴ i, po mišljenju mnogih mještana, »najvažniji i najljepši javni objekt« (Oštrić, 1997: 337):

»Građevina je građena u obliku nepravilnog kruga ... Do nje vode tri 'kočalja' (jarka) za odvod kišnice iz polja. Na ulazu kanala u lokvu nalazi se željezna rešetka, da ne bi prolazili veći otpaci u lokvu. Unutrašnjost je pregrađena u više komora, s rupom na dnu, kroz koje je nakon crpljenja voda otjecala niže i omogućavala da se osušeni prostor očisti od zemljanog taloga. Do dna s lijeve strane zida voden zavojite stepenice od 'kogula' (pobijenog kamena). Na dnu je ponikva, prema kazivanju, zatvorena velikom količinom olova. Pretinci u lokvi zovu se po tipovima brodova na koje donekle sličje: leut, gajeta, guc. Zidovi su rađeni uslojeno od bolje klesanog kamena i vezani mortom. Nasuprot vratima u zidu je udubljenje za grabljenje vode, jer se lokva zatvarala.« (Oštrić, 1997: 337).

Taj spomen saljske materijalne kulture još nije vrednovan u kulturno-baštinskim okvirima kao što nisu niti javne gušterne, izgrađene od kamena i morta, u koje se voda kroz posebni filter cijedila s velikih sabirnih (nakapnih) površina, popločanim kamenim, odnosno betonskim pločama (*pločnik*) za skupljanje kišnice. Voda se kroz *grlič* grabila *sićem* (vedrom) na užetu ili lancu pomoću koloturnog sustava (*koloturnik*) pričvršćenog na kovinski luk. Među mještanima poznate su kao *pijacal* i, isto kao i lokve, imale su širu društvenu ulogu. Obje su bile sagrađene u razdoblju austrougarske vlasti, prva (pod Strmac) u godinama 1882. i 1883., a druga (na Drazi) godine 1911. Da sadašnja vlast, općinska ili županijska, nema sluha za prepoznavanje saljskih artefakata kao vrednote, zorno se vidi na primjeru pijacala na Drazi gdje su dopustili njegovu uništenje, a na njegovome mjestu gradnju doma za stare i nemoćne. Koliko je u baštinskim diskursima prisutno političko polje, pokazuje nam Muršič (2005b: 31), koji kaže: »Kulturna baština tako nastupa isključivo i samo u političkom polju neke organizirane i politički barem minimalno institucionalizirane zajednice. Nije kategorija koju bi pojedinci i pojedinke automatski i samo po sebi razumjeli kao 'vrednotu'.«

Međutim, mjesto Sali raspolagalo je, osim vodom iz javnih i zajedničkih vodospremišta, i »privatnom« vodom. Privatne gušterne u Sali, sa sustavom skupljanja kišnice s

¹⁴ Spominje se već 1666. godine u jednoj od saljskih župnih knjiga *Libar lašov*, pisanom većinom na glagoljici.

krova (pokrivenog crijepom, nekada i debelim slojem suhog *trsvja*) i betonskih dvorišnih tala, građene su u dvorištu kuće ili unutar same kuće (obično smještene ispod kuhinjskim podom) s kamenim i betonskim *grličem* (krunicom, vijencem), pokrivenim metalnim poklopcem, kroz koji se *siglom* (vedrom) grabi voda što predstavlja posebnu vještinu. Voda se u cisternu odvodila kamenim *gurlama* (žlijeb), u kasnije doba i limesnim. Prve su dvije takve spreme sagradili već u 16., odnosno 18. stoljeću (gušterna u dvorištu Gverinijeve (Slika 2) i Petriciolove kuće) (Stagličić, 1997), u 19. i na početku 20. stoljeća još su u Sali bile rijetke jer je cement bio veoma skup, a do 1950-ih godina već su se masovno gradile uz staru ili ugrađivale u novu kuću. U području Parka prirode Telaščica moguće je naići na poljske kućice koje su prestankom stočarstva napuštene te su većinom u ruševnom stanju (Fabrio i dr., 2008). Mnoge od njih imaju vlastiti sustav samoopskrbe vodom (građena cisterna od kamena i morta (ili *črmalja*) ili pak betonska, u koju se kišnica slijevala s kamene ili betonske sabirne površine, odnosno popločanog kamenog krova preko kamenih *gurla* kroz filtar od žala). Rijetko su građene gušterne otvorenog tipa – *kuserve* i, tik uz kuću, pojilišta za životinje. Ni ove se kućice ne vrednuju u okviru baštinske prezentacije saljske tradicijske kulture.

Takva znanja (način gradnje, održavanja i korištenja) sama po sebi nisu materijalizirana, »nego su dio općih i specijalnih iskustava koja pojedinac ili zajednica 'ima u glavi' i upotrebljava ih u svakodnevnom radu i postupanju« (Hazler, 2005a: 158). Neke druge aspekte baštine kulturnih predaja iz saljske životne zajednice, povezane s vodom, promatrat ćemo kasnije. Na ovome mjestu samo će se kratko iznijeti etnoznanstvena značajka tretiranja vode i tradicionalna praksa održavanja kvalitete vode. Nekada se držalo (poneki i danas vjeruju) da voda ima sposobnost samoobnavljanja.

»Ja kažem da je voda živa. Stavi ti vodu u cisternu, i prolupaj je dobro s onim sićem, svakih sedam dana jedan put i voda će ti biti zdrava bez ičega. Jer ako se voda pokrene, tokom dana ili tokom tjedna, nekoliko puta, ona sama sebe obnovi i pročisti. Onda je nešto u njezinoj prirodi.« (Milena Dominis, Sali)

Takvom shvaćanju vode (u kojem očito odjekuje univerzalna, doslovna i simbolička, koncepcija vode kao pročistača i regeneratora života, tvari i duha i, naposljetku, samog sebe) i postupanju s njome pridružuje se praksa stavljanja *angulje* (jegulje) u lokvu (svaka je imala svoju) i gušternu; to domaće »živinče« uklanjalo bi »živu nečistoću« kad bi u vodu pala gamad i pustila ličinke.

U nastavku uputit ćemo se prema tragovima nekih saljskih društvenih manifestacija kojima je zajednička pokretačka snaga bila upravo voda. Provirit ćemo u seosku društvenu strukturu koju je voda u nekim vidicima strukturirala i promatrati pučko-religiozni element te društveno-spolnu diferencijaciju koje je nekad voda obilježavala.

Voda kao kohezivni element u saljskoj zajednici

Iz usmene predaje o organizaciji života u saljskoj ruralnoj zajednici saznajemo da su se izvori vode ticali svih stanovnika kad su prešli u *zajedničko vlasništvo*¹⁵ (Rogers i Hall, 2003). U tom svjetlu Ostrom (prema: Rogers i Hall, 2003) piše o specifičnoj zajednici: ljudi, koji imaju zajedničke izvore vode, povezani su u socio-političkom, ekonomskom i ekološkom smislu. Znači, u saljskom društvu voda se smatrala zajedničkom seoskom imovinom, o kojoj su se brinuli svi mještani, i bila je »ulita« u tradicijski i nekodificirani sustav društvenih prava i dužnosti, koji su se manifestirali u kulturnim iščekivanjima, a ne u napisanim pravilima (Rogers i Hall, 2003).

Iako pravila koja bi regulirala lokalnu vodnu politiku nisu bila zapisana, u životu zajednice neizostavna su bila tri:

1. *Voda za svakoga*. Mještani Sali čak i danas, kad pričaju o »starinskom životu«, naglašavaju kolektivni duh i uzajamnost koji su prevladavali. Jednako su je dijelili temeljem pretpostavke da je »voda u vlasništvu svih«, da je zajednička imovina unatoč činjenici da se sama lokva nalazila na nečijemu privatnom zemljištu.

2. *Kolektivna priroda javnih radova*. Saljani su tijekom čitave godine obavljali zajedničke, komunalne poslove: »redovitu izgradnju i održavanje seoskih putova, lučica i mula za zaštitu i privez brodova, seoskih lokava i sl. Ti su se poslovi radili 'na kuluk' po utvrđenoj porednji. Bili su obvezni [svaka je obitelj davala radnu snagu, nap. a.] i neplaćani« (Finka, 1981).

3. *Ispravna upotreba pitke vode*. Zahvaćanje vode iz lokve bilo je strogo regulirano, pogotovo u sušnim, ljetnim razdobljima. Lokva s pitkom vodom nalazila se u blizini sela; u njoj su pranje *robe* (rublja) ili čak umivanje i kupanje bili strogo zabranjeni. Lokve koje su se nalazile blizu sela obično su bile ograđene kamenjem što je stoci sprečavalo pristup. U 19. stoljeću su u upotrebu ušle zajedničke gušterne koje su mještani smatrali javnim dobrom, što su socijalno regulirala već spomenuta nepisana tradicionalna pravila. Za raspodjelu vode zadužili bi *pudara* (seoskog čuvara) koji je nadzirao dnevnu količinu vode što bi pripadala pojedinoj obitelji (obično *kabao*, *kabal* vode, približno 20 litara). Kasnije, da bi zajamčili jednakopravnu distribuciju vode, uveli su i posebne bonove koje je izdavalo općinsko vijeće.

Kolektivno gospodarenje vodom nekad je podrazumijevalo neposrednu materijalnu interakciju s izvorom vode te inkluzivnu suradnju u pitanjima njegovog održavanja i korištenja, sve dok se saljsko iskustvo s vodom nije počelo radikalno mijenjati. Voda je počela teći, polako ali ustrajno, iz javne kroz domaću sferu, pronalazeći svoje mjesto u seoskim dvorištima. Dok cement s osnivanjem tvornica cementa u Dalmaciji nije pojeftinio, samo su si imućne obitelji mogle priuštiti gradnju privatnih kapnica koje su postale od životne važnosti. Brižno su ih održavali i ekstremno čuvali (pokrov na

¹⁵ »Definirana je upravljачka skupina koja ima pravo isključiti nečlanove i odrediti pravila prisvajanja. Pojedinačni članovi upravljачke skupine imaju prava i dužnosti s obzirom na upotrebu i održavanje imovine, što znači da imaju i prava upravljati izvorima« (Rogers i Hall, 2003: 19).

grliču uvijek je bio zaključan). Nov je i način regulative vezan uz kapnice: budući da propisi zajednice nisu dosizali do zasebnih dvora, to je vodno bogatstvo postalo »privatna briga« lokalnog stanovništva. U saljskoj »vodnoj biografiji« to nije bila jedina promjena, ali, budući da su promjene koje je donijelo suvremeno doba izvan nekih poimanja tradicijske kulture, razmotrit će se u zaključnim razmatranjima. U nastavku će se slijediti vodni putovi koji su obilježili određene prostore i upravljačke skupine.

Vodni tokovi domaćinstva

Tradicionalno, što nije isključivo saljska osobenost, upravljanje vodom – fizičko zahvaćanje i transport vode do domaćinstva te svakidašnje održavanje lokava – bilo je čvrsto u domeni žena. Spolno određeni ženski prostori, »prizorišta, u kojima se odvijaju spolno diferencirane prakse, koja strateški opskrbljuju identitetom i (re)produciraju asimetrične spolne odnose moći i autoritete« (Setha Low, 2003: 24) kuća, *dvor* (dvorište) i *vrtal* (vrt) – najčešće prostorne artikulacije ženskih uloga – u prošlosti bili su obilježeni domaćim vodenim tokovima pod nadzorom žena, dok su seoska lokva i pijacal, socijalni *loci*, figurirali kao javno središte društvene reprodukcije gdje bi se žene našle svaki dan te, grabeći vodu, izmijenile novosti i ojačale socijalne veze. Na taj su način »održavale moćan ženski politički i društveni prostor« (Coles i Wallace, 2005: 12).

Voda i angažman oko nje nekad su u Sali bili simbolizirani i utjelovljeni u ženskom liku prenositeljice vode. Dnevna opskrba kućanstva vodom većinom je bila ženski posao; vodu za upotrebu u kući, kuhanje, pranje i osobnu higijenu žene su donosile iz lokava i javnih kapnica. U vrijeme velikih suša, kad bi seoska vodna infrastruktura presušila, odlazile su grabiti vodu iz poljskih lokava Telašćice udaljenih nekoliko sati hoda, čega se sjećaju s nostalgijom, a i kapljicom gorčine. Iz same lokve zahvaćale bi je *siglom* i onda pretakale u kabao koji bi potom stavile na glavu i nosile pomoću posebnog jastučića zvanog *spara*. Na vodu bi pošle rano ujutro, a prije toga, bilo je potrebno sve porediti oko kuće da se prašina slegne; pučka je izreka u Sali bila »*dvor pomesti i vode donesti*«. Voda je, kad bi je donesle (ponekad bi pošle i uvečer prije mraka ako bi je nestalo), u drvenom kablu stajala u kuhinji kraj gušterne ili na kamenoj polici na koju bi odlagali emajlirani (rjeđe limeni ili aluminijski) *kacijol* (kutlaču) ili lončić za grabljenje vode. Na poklopcu cisterne uvijek je stajao i čisti *sic*. Ako bi se dogodilo da je na vodu morao poći muškarac, on bi vodom napunio drvene *učije* (plosnate bačvice) ili kozje *mihove* (mješine), koje bi prenosili *tovari* (magarci).

Na vodi se štedjelo, brižljivo se gledalo na svaku kap (*čuvati kao kap vode na dlanu*). Kako kažu neki, žene su mogle količinom vode, koju su imale na raspolaganju, napraviti čuda. Osim tih »čuda«, naravno, u njihovoj je domeni bilo i kuhanje, pranje suđa i robe, sve vezano uz vodu, ponekad pak i uz more. To su bile prave male svakodnevne izvedbe neograničenih znanja i vještina koje su se, razvitkom tehnologije, bitno promijenile.

»Kako je no mati robu prala:
žmojivala, lušijala, ražentivala ...
Zgora lušijača na daski lomatala.
Z rukami, bedrami i škinun zamahivala.
Trlicala, kroz ruke noliki lancuni pasivala
i štrukivala,
a krv njoj je o luga vrućega z ruk pišala.«

(*Ankica Piasevoli, 1995: 17*)

Maljik, vila i Gospa dažjenica

Život Saljana uvijek je određivao njihov smještaj u prirodnoj okolini u kojoj su satkali snažne međusobne veze i razvili specifičan odnos prema svijetu i samoj prirodi, koji se zrcalio u njihovim religioznim predodžbama i praksama. Na ovome će nas mjestu, unutar sklopa pučko-religijskih preokupacija, zanimati određene manifestacije pučkog vjerovanja (praznovjerja) i pučke pobožnosti u kojima nastupa element vode.

Iz usmenih predaja razabiremo da su u prošlosti bila raširena vjerovanja u natprirodna, čovjekolika bajkovita bića, duhove i demone prirode, u kojima se sačuvalo najviše pretkršćanskih elemenata. Tako su *maljik, vile, kozlaci, vukodlaci, peteročići* i dr. »živjeli u prirodnom okolišu, u kojem se čovjek morao snalaziti i s kojima je morao živjeti u suživotu« (Kropej, 2005: 45). Ljudi su ih smatrali opasnima i bojali ih se, jer su bili uvjereni »da njihova moć i njihov razum nisu naravni i čovječanski, već obrnuto, nadnaravni i nadčovječanski ... i mogu ih upotrijebiti protiv čovjeka« (Grbić, 2004: 459). U Sali je ljude nekada plašio *maljik*, biće »s kojim su se susretali pod neobičnim, najčešće dramatičnim okolnostima« (Grbić, 2004: 474). Prema kazivanjima nekih Saljana, nerijetko se sakrivao kod lokve ili u kućnoj cisterni, što ipak aludira na pričiće s kojima su roditelji plašili djecu kako ne bi obilazili opasna mjesta.

Žitelji Sali vjerovali su i u druga eterična bića, vile s dugom svijetlom kosom i obučene u bijelo, koje bi se sastajale kod seoske lokve gdje bi i kolo *balale* (plesale). Prema Botičinoj tipologiji, te bi se vile mogle svrstati među *vodene vile*, »koje stanuju u/uz rijeke, jezera, izvore, zdence ... One vile koje izađu iz vode i započnu kolo po narodnom su vjerovanju najškodljivije. One su istovremeno i najviše putene od svih vila, najslobodnije u tjelesnom očitovanju i pokazivanju ljepote svoga tijela, pa stoga navise i 'sluđuju' čovjeka.« (Botica, 1990: 34-35).

Takva interpretacija zapravo ima odjeka u današnjim, sasvim svjetovnim objašnjenjima »natprirodnih« pojava u domaćeg stanovništva, međutim, to izlazi iz okvira ovoga rada.

Saljski je gospodarski način života sve do sredine prošlog stojeća, osim o ribolovu, znatno zavisio i od poljoprivredne djelatnosti. Stoga su seljačke brige za rast i urod u godišnjem prirodnom ciklusu urastale i u vjerski život zajednice. Tako su se, na

primjer, svake godine u proljeće održavali *rogacioni* (molitveni ili proсни dani), »kada težački puk čini procesije ili moli Bogu, da mu blagoslovi njegovu trudu u polju, da mu ih očuva od bolesti, od krupe, od šuše, od povodaja, od vjetra i svakog zla vremena, da mu blagoslovi i zemlju i more« (Grandov, 1962). Takve su pučke pobožnosti imale izvorište i mjesto u crkvi, premda nisu bile dio univerzalnoga katoličkoga rituala. Uvela ih je crkva kako bi privukla puk određenog okoliša i razdoblja, ali se može uočiti veza »između »mimocrkvenih« pučkih vjerovanja i pučkih pobožnosti koje su bile uvedene da su (i pošto jesu) nadomjestile neke predcrkvene ne-kršćanske obrede i predodžbe« (Kerševan 1989: 12-13).

Sa stajališta naše teme, zanimljiva je seoska procesija koju je zabilježio saljski kroničar Šime Grandov u svojim rukopisima 1962. godine:

»Nekih godina kada bi bila šuša kroz lito, Saljani su običavali činiti procesiju za isprositi od gosp. Boga blago potrebnu kišu. Zato bi onu veliku sliku u kvadru Gospe od začeca iz velike crkve sa procesijom moleći sv. Ruzarij prenesli u sveti Rok i tu bi ostala sve dok bi kiša pala. Svaki dan prije podne pred tom slikom govorio bio se sv. Ružarij, da se od Boga isprosi potrebna kiša, a poklen bi pala kiša, onda bi se slika prenesla u veliku crkvu, pjevajući: Tebe Boga hvalimo, u znak zahvalnosti, na primljenim darovima.«

Prema sjećanjima nekih sugovornika ta se Gospa zvala Gospa *Dažjenica*¹⁶ (Slika 3) upravo zbog toga što su njezinu sliku nosili kroz polje pjevajući Litanije Svih Svetih ili moleći se za kišu: »Pokrij Gospode nebo oblaci, ispravi zemlji dažda, da raste pogorama sijeno i trava na korist ljudi.« Koliko su molitve »pomogle« i koliko su vjernici zapravo vjerovali da će pasti kiša, jezgrovito opisuju riječi jednog kazivača: »Za procesijom su pošli, ali kišobran nisu ponijeli.« S druge strane, u sjećanjima stanovnika još živi priča da je 1960-ih glavna oltarna slika Bogorodice s djetetom bila na izložbi hrvatske umjetnosti u Parizu te da je, umjesto nje, na oltar stavljena *Dažjenica*. Ta je godina, naravno, bila iznimno kišovita.

Može se reći da je ta procesija zapravo jedan dio *marijanske* pobožnosti jer Sveta Marija, Majka Božja, glavna je zaštitnica Sali i njoj je posvećena župna crkva, u kojoj su podigli četiri Marijina oltara (Uznesenja, Gospe od Karmena, Gospe Ruzarske i Lurdske, a početkom 20. stoljeća i Gospe od Začeca) (Filipi, 1981: 58). Saljani je nazivaju *Gospe moja* i prihvaćaju kao »najjaču sveticu zaštitnicu« kojoj se zavjetuju i mole. Blagdan Gospina uznesenja na nebo, *Vela Gospe*, u Sali se slavi veoma svečano. Prema Belaju (1991), Marijina je osnovna značajka spremnost za pomoć, dok Christian u analizi marijanskog kulta primjećuje tendencije čiji je odjek također moguće osjetiti u Sali. U latinskoj Europi svetišta i crkve posvećene Isusu počele su se sve češće nadomještati svetištima i crkvama posvećenim Djevici. Nazive kao što su Sveta Marija zamijenili su nazivi koji su još pojačali njezinu važnost, npr., u Španjolskoj *Nuestra Señora* i u našem primjeru *Gospe moja*, kojoj su se vjernici, što je najvažnije, počeli obraćati kao posrednici između njih i njezina sina (prema: Wolf, 1969).

¹⁶ *Daždž* – predpraslavenska indoeuropska riječ za *rosno nebo* i praslavenska riječ za *kišu* (Gluhak, 2004). U saljskom čakavskome dijalektu ponekad se još čuje upotreba riječi *daž* ili *dažd* za kišu i *dažiti* za kišiti.

* * *

Kompleksnost i zahtjevi modernog života (industrijalizacija i razvoj turizma) u drugoj polovini 20. stoljeća u saljskoj su zajednici znatno izmijenili iskustvo s vodom. Na otok su vodu počeli dovoziti brodovima vodonoscima iz zadarskoga vodovodnog sustava, a u novije vrijeme mjesto je spojeno s lokalnim spremištem vode iz Žmanskih jezera. Ona je, kao prirodni izvor, prešla u domenu države i, kao tekuće dobro, postala roba na tržištu. Upravljanje vodom u današnje je doba povjereno maloj skupini ljudi i fizički je odvojeno od svakidašnjeg života korisnika vode. Lokalna briga i neposredna interakcija s izvorima stvar je prošlosti, a voda se sve više otuđuje od korisnika, koje danas, kad je voda plasirana na tržište, shvaćaju isključivo kao »potrošače« i »stranke«. Ako je nekad nekodificiran sustav nepisanih pravila koja su regulirala tradicionalne aktivnosti upravljanja vodom u selu podupiralo pučko znanje, materijalizirano u lokalnim praksama i značenjima pripisanim vodi, onda je današnja ekspertiza utjelovljena u korpusu zakona i propisa o vodi koji su izvedeni kroz upravljačku instituciju saljske lokalne samouprave. Društveno-spolne relacije na području gospodarenja vodom promijenile su se kao odgovor na uvođenje novih tehnologija skupljanja, transportiranja, distribucije i održavanja. Muškarci – inženjeri, sastavljači zakona i propisa, komunalni djelatnici ... – polako su brigu o vodi preuzeli u svoje ruke.

Priča o saljskoj opskrbi vodom još nije završena; obećanja o spajanju mjesta sa zadarskim vodovodom podmorskim cjevovodom bude nadu mještanima, a slatkorječivim političarima donose pobjedničke bodove na izborima. S takvom novošću na obzoru, u Sali ulazi i globalna »mantra« o održivom razvitku i racionalnoj potrošnji izvori vode, tj. upravo u vrijeme kad se stanovništvo tek sprema na veću potrošnju vode. Kako će se takve promjene u infrastrukturi odraziti u lokalnom načinu života i duhovnoj kulturi, to prepuštamo budućnosti. Na nama je da razotkrivamo tragove prošlosti sa svrhom razumijevanja vlastite prošlosti i upoznavanja tuđe raznolikosti. Međutim, da bi se prošlost mjesta Sali, koja je nužno utisnuta i u zaštićeni prostor Parka prirode Telašćica, mogla materijalizirati i prezentirati kao kulturna baština, mora je prepoznati i vrednovati lokalna zajednica. Tek potom dolaze na red znanstvenici, stručnjaci i institucije.

Literatura

Bakker, Karen. 2005. »Neoliberalizing nature? Market environmentalism in water supply in England and Wales.« *Annals of the Association of American Geographers* 95/3: 542–565.

Bakker, Karen i Gavin Bridge. 2006. »Material worlds? Resource geographies and the 'matter' of nature.« *Progress in human geography* 30/1: 5-27.

Baskar, Bojan. 2005. »Avstro-ogrška zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija?« *U Dediščina v očeh znanosti*. J. Hudales i N. Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, str. 41-52.

Beekman, Gertjan B. i Tamara M. Costin. 2000. »Water: A symbolic view. U: *Women and water management: The Latin American experience*. C. Tortajada, ur. Oxford: University Press, str. 1-11.

Belaj, Vitomir. 1991. »Jedna druga Marija. Elementi sinkretizma u pučkim vjerovanjima o Mariji, majci Isusovoj.« *Bogoslovska smotra* 63/1-2: 150-167.

Botica, Stipe. 1990. »Vile u hrvatskoj mitologiji.« *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 25: 29-40.

Bourdieu, Pierre. 2002. Praktični čut. 1. in 2. del. Ljubljana: Studia humanitatis.

Brenko, Aida; Randić, Mirjana. 2005. *Voda – plavo zlato*, vodič kroz izložbu, Etnografski muzej Zagreb.

Castro, José Esteban. 2006. *Water, power and citizenship: Social struggle in the Basin of Mexico*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Coles, Anne i Tina Wallace. 2005. »Water, gender and development. An introduction.« *U Gender, water and development*. A. Coles i T. Wallace, ur. New York: Berg, str. 1-20.

Delak Koželj, Zvezda. 2005. »Etnologija in kulturna dediščina: definicije, vloge, pomeni.« *U Dediščina v rokah stroke*. J. Hudales i N. Visočnik, ur. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FF, OEIKA, str. 11-22.

Fabrio, Karla i dr. 2008. *Stručna podloga zaštite prirode za prostorni plan područja posebnih obilježja – Park prirode Telaščica*. Zagreb: Jana ustanova PP Telaščica, Ministarstvo kulture.

Filipi, Amos-Rube. 1981. »Saljske crkve i kratka povijest Sali.« U: *Župa Sali. O 400. obljetnici dogradnje župne crkve Svete Marije. 1581-1981. N. Grbin i S. Frka-Petešić*, ur. Sali: Župni ured Sali, str. 21-59.

Finka, Božidar. 1981. »Sali u prostoru i vremenu.« U: *Župa Sali. O 400. obljetnici dogradnje župne crkve Svete Marije. 1581-1981. N. Grbin i S. Frka-Petešić*, ur. Sali: Župni ured Sali, str. 5-19.

Gluhak, Alemko. 2004. »Praslavenska riječ *daždž 'kiša' i 'rosno nebo'«. *Filologija* 43: 11-30.

Grandov, Šime. 1962. *Rukopis*.

Grbić, Jadranka. 2004. »Vjerovanja i rituali.« U: *hrvatska tradicijska kultura*. Z. Vitez, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 459-485.

Guille-Escuret, Georges. 1998. *Družbe in njihove narave*. Ljubljana: SH - Zavod za založniško dejavnost.

Hazler, Vito. 2005a. »Tehnično znanje«. U: *Nesnovna kulturna dediščina*. D. Prešeren i N. Gorenc, ur. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, str. 157-158.

Hazler, Vito. 2005b. »Znanje o vodi«. U: *Nesnovna kulturna dediščina*. D. Prešeren i N. Gorenc, ur. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, str. 165-166.

Horden, Peregrine i Nicholas Purcell. 2000. *The corrupting sea: A study of Mediterranean history*. Oxford, Malden: Blackwell.

Hudales, Jože i Rajko Muršič. 2005. »Uvod. Od razmisleka do rokovanja z dediščino.« *U Dediščina v rokah stroke*. J. Hudales i N. Visočnik, ur. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FF, OEIKA, str. 7-9.

Jezernik, Božidar. 2005. »Preteklost in dediščina.« U: *Dediščina v očeh znanosti*. J. Hudales i N. Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, str. 11-23.

Kerševan, Marko. 1989. *Religija in slovenska kultura*. Ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Partizanska knjiga Ljubljana.

Kropej, Monika. 2005. »Bajeslovje«. U: *Nesnovna kulturna dediščina*. D. Prešeren i N. Gorenc, ur. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, str. 37-48.

Low, Setha M. i Denise Lawrence - Zúñiga. 2003. »Locating culture.« U: *The anthropology of space and place. Locating culture*. S. M. Low i D. Lawrence - Zúñiga, ur. Blackwell publishing, Oxford, str. 1-47.

Marijanović, Brunislav. 2003. »Višeznačnost vode u životu prapovijesnih zajednica na Jadransok području«. *Histria Antiqua* 10: 45-55.

Marx, Karl. 1961. *Kapital : kritika politične ekonomije*. Proces produkcije kapitala. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Mencej, Mirjam. 1995. »Mitski pomen uporabe vode v pogrebnih šegah.« *Etnolog* 5: 223-240.

Mitrović, Gordana, ur. 2004. *Voda – Smisao trajanja*. Beograd: Ministarstvo kulture Republike Srbije, Društvo konzervatora Srbije.

Muršič, Rajko. 2005a. »Uvod: H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke.« U: *Dediščina v očeh znanosti*. J. Hudales in N. Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 7-10.

Muršič, Rajko. 2005b. »Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega.« U: *Dediščina v očeh znanosti*. J. Hudales in N. Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, str. 25-39.

Oštrič, Goroslav. 1997. »Pučko graditeljstvo i način stanovanja u Salima na Dugom otoku.« U: *Dugi otok - prošlost i kulturna baština*. Š. Batović, S. Obad i I. Petricioli, ur. Zadar: Matica hrvatska, str. 325-360.

Page, Ben. 2005. »Paying for water and geography of commodities.« *Transactions of the Institute of British Geographers* 30/3: 293-306.

Papuga, Daniel W. 2005. »Okus nematerijalne baštine: tradicije u prehrani izvan i unutar muzeja. *Etnološka istraživanja* 1/10: 57-62.

Patarčić, Mirta. 2003. Analiza meteoroloških elemenata na području Parka prirode Telašćica. Zagreb: DHMZ.

Peričić, Šime. 1993. Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848. Split: Književni krug.

Piasevoli, Ankica. 1995. Čefuljice, grozdi i ružice. Zadar – Sali: Ogranak Matice hrvatske Zadar, povjereništvo Matice hrvatske Sali.

Rawson, Michael. 2004. »The Nature of Water: Reform and the Antebellum Crusade for municipal Water in Boston«. *Environmental History* 9/3: 411-435.

Rogers, Peter i Alan W. Hall. 2003. »Effective Water Governance«. *TEC Background papers* 7: 1-46.

Stagličić, Marija. 1997. »Svjetovno graditeljstvo od 16. do 18. st. Na Dugom otoku.« U: *Dugi otok - prošlost i kulturna baština*. Š. Batović, S. Obad i I. Petricioli, ur. Zadar: Matica hrvatska, str. 203-220.

Strang, Veronica. 2004. The meaning of water. Oxford, New York: Berg.

Stulli, Bernard. 1992. Iz povijesti Dalmacije. Split: Književni krug.

Trninić, Dušan, ur. 1998. *Okrugli stol Voda na hrvatskim otocima*. Zagreb: Hrvatsko hidrološko društvo.

Urry, John. 1996. »How societies remember the past.« U: *Theorizing museums: Representing identity and diversity in a changing world*. S. Macdonald in G. Fyfe, ur. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, str. 45-65.

Wolf, Eric R. 1969. »Society and symbols in Latin Europe and in the Islamic near East. Some comparisons.« *Anthropological Quarterly* 42/3: 287-301.

2.01

2.02

2.03